

OSNOVNI TIPOVI RURALNIH KUĆIŠTA I KUĆA U PODRAVINI

BASIC TYPES OF RURAL SETTLEMENTS, ENCLOSURES AND HOUSES IN PODRAVINA

Petra Somek
 Časopis Meridijani
 10430 Samobor
 Obrtnička 26
 petra@meridijani.com

Primljeni/Received: 30. 8. 2010.
 Prihvaćeno/Accepted: 22. 9. 2010
 Rad ima dvije pozitivne recenzije
 Izvorni Znanstveni rad
 Original Scientific Paper
 UDK/UDC 94(497.5)-05.292.52 (Podravina)

SAŽETAK

Prema rasporedu objekata na seoskom dvorištu (gruntištu), ruralna kućišta u Podravini mogla bi se svrstati u ove tipove: 1. Kućišta s uzdužnim rasporedom objekata, 2. Kućišta s uzdužno-poprečnim rasporedom objekata, 3. Kućišta s dva uzdužna niza objekata, 4. Kućišta s nepravilnim ili razbacanim rasporedom objekata. Ruralne kuće za stanovanje u Podravini pripadaju u dvije grupe tipova: 1. Kuće zidova od naboja i pokrilih slamom, 2. Zidanice – kuće zidane ciglom i pokrite crijepom. U prvu grupu pripadaju tipovi: 1. Tip starinske kuće bez trijema, 2. Tip starinske kuće sa skraćenim trijemom, 3. Tip starinske kuće s uzdužnim trijemom, 4. Tip starinske kuće s dvostranim trijemom. U drugu grupu pripadaju osnovni tipovi: 1. Tip zidanice jedinke, 2. Tip zidanice građene u ključ, 3. Tip proširene zidanice građene u ključ, 4. Tip zidanice jedinke s boltanim trijemom. U članku se govori i o tipovima gospodarskih objekata na seoskom dvorištu.

Ključne riječi: ruralno graditeljstvo, seosko dvorište, kuća za stanovanje, tipovi objekata, kuća pokrila slamom, zidanica

Key wods: rural architecture, village yard, residence house, types of objects, thatched house, brick house

OSNOVNI TIPOVI KUĆIŠTA U PODRAVSKIM SELIMA

Osnovna jedinica seoskog naselja je kućište ili kućanstvo (domaćinstvo). U pravilu je jedno kućište koristila jedna obitelj ili kućna (obiteljska) zadruga. Ponegdje je živjelo i više obitelji, pogotovo ako se kćer sa zetom (ili sin sa snahom) osamostalio a još nisu ekonomski mogli izgraditi svoju kuću ili otići na kvartir.

Kućište (dvor) je s izgrađenim objektima i njihovim rasporedom morao funkcionalno zadovoljiti i svakodnevni život i obavljanje poljoprivredne proizvodnje (često i kakvog obrta). Veličina ili dimenzije kućišta zavisile su od materijalnoga stanja vlasnika, ali ipak velikih razlika nije bilo. Uz neke izuzetke. Veće ili velike parcele u selu odnosile su se na objekte od seoskog, društvenog značaja ili pak na zgrade šireg gospodarskog interesa.

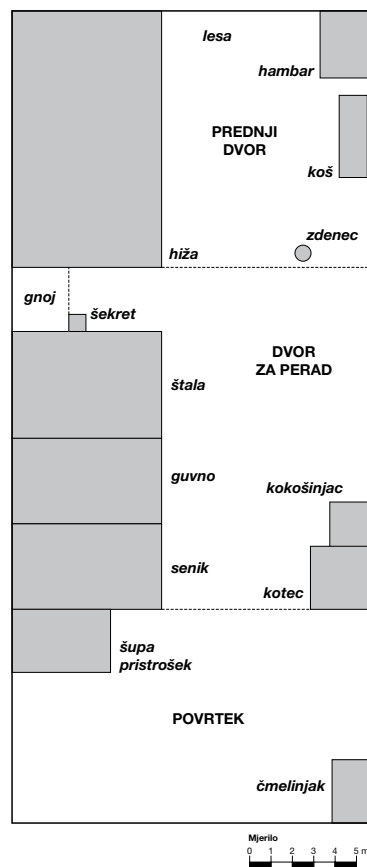
Veličina katastarske čestice na kojem se nalazilo pojedino kućište bila je dosta iznijansirana: površina dvorišnog dijela sa objektima iznosila je u pravilu oko 500 četvornih metara, a zajedno

s voćnjakom i vrtom (*povrkom*) do 2000 m². Bilo je i domaćinstava koja su posjedovala i veće komplekse zemlje odmah u nastavku svoga vrta. Pravokutna parcela bila je izdužena od ulične fronte prema polju. Stranica od ulice bila je u pravilu široka od oko 15 do 25 metara, a dužina u dubinu prema dvorištu, voćnjaku i vrtu protezala se često i do 200 metara. U toj dužini, gornja strana kućišta - dvorište sa objektima - bila je obično duga do oko 30 metara. U selu, osobito u središtu ili na manjim trgovima, bilo je i većih, pa i nepravilnih parcela. Veličina, pravokutni izduženi oblik i distribucija unutar ruralnog naselja u Podravini, ne razlikuje se znatnije od koncepcije rasporeda i veličine kućišta u većem dijelu hrvatskog međurječja.¹ Valja također spomenuti da se veličina parcele bitnije ne razlikuje u selima zapadne ili istočne Podravine. Od Vrbanovca na zapadu do Staroga Graca na istoku bilježi se tek neznatno povećanje parcela kućišta, što odgovara i postupnom smanjenju poljoprivredne gustoće naseljenosti prema istoku.

Na kućištima u podravskim selima **prostorni raspored objekata** odgovara gotovo jedinstvenom tipu, a iz kojeg izlaze manje varijacije. To je tip redanja glavnih objekata od ulične fronte do kraja dvorišta, obično s njegove desne strane (ako se na dvorište gleda iz smjera ulice). Taj arhetipski raspored ustabiljen je u Podravini od prve polovice 19. stoljeća, a u osnovi se zadržao sve do danas.

Prema Ž. Španičeku, seosko domaćinstvo raspolagalo je s nekoliko grupa objekata: 1. Stambena arhitektura - kuće i pomoćni stambeni objekti, 2. Gospodarske zgrade - staje, sjenici, hambari, čardaci, krušne peći itd., 3. Stanovi - salaši, konaki i sl., 4. Proizvodni pogoni i tehnički uređaji - vodenice, surovi, obrtničke radionice, pčelinjaci, klijeti itd.² Na dvorištu i vrtu seoskog domaćinstva u Podravini nalazili su se objekti raznovrsne namjene, slično kao i u ostalim krajevima sjeverne Hrvatske, uz manje varijacije: kuća, ljetna kuhinja, staja, pojata, sjenik, gumno, kukuružnjak, hambar, pecara, pećnica, tor, bunar, nužnik, gnojnište, svinjac, kokošinjac, šupa, ognjište, drvarnica, pčelinjak i slično.³

Raspored tih objekata na kućištu najčešće je u podravskim selima bio gotovo jednoobrazan. Prostorna organizacija kućišta odgovarala je funkciji agrarne proizvodnje, odnosno načinu života. **Tip kućišta s uzdužnim rasporedom objekata** - započinjao je smještajem kuće (*hiže*) s desne strane užom stranom okrenuta ulici, zatim u nastavku slijedi gnojnište (*gnoj*) s nužnikom (*šekret*), zatim dolazi staja (*štala*) na koju se nadovezuje gumno (*gumno*) i sjenik (*senik*, *parma*) sa šupom otraga (*pristrošek*), čime završava dvorišni dio (s ogradom). Sa suprotne (lijeve) strane od kuće, do ulice obično se



Tip kućišta s uzdužnim rasporedom objekata - primjer iz Virja (P. Somek, 2010.)

¹ Tako B. Đaković (2006., p. 79) donosi tlocrt kućišta širine oko 15 i dužine od oko 35 do 50 metara u baranjskoj Duboševici. Z. Živković (1993., p. 19) donosi tlocrte izduženih kućišta iz slavonskih naselja Gradište i Sarvaš veličine 20 puta 100 m i 15 puta 100 m. A. Freudenreich (1972., p. 21) pak donosi tlocrt kućišta iz Donjeg Kovačevca, koji je gotovo kvadratičan, sa stranicama dvorišta (s objektima) 50 puta 60 metara

² Španiček Ž., 1995., p. 25-38

³ Naša domovina, tom 1, Zagreb 1943., p. 96-100

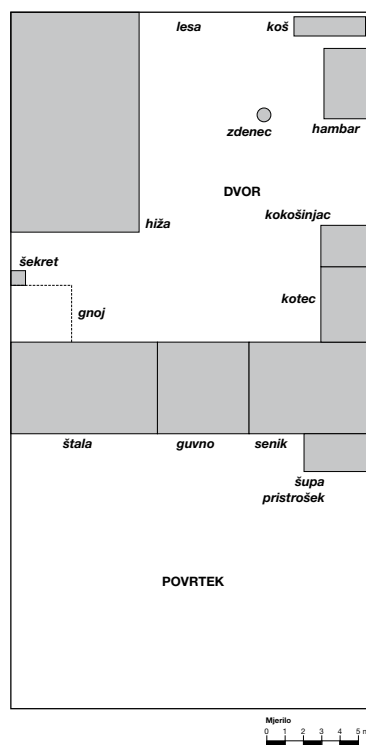


Hlebine - gazdinstva s uzdužnim rasporedom objekata na dvorištu - kuća, staja, gnojište, pristošek, štagalj (foto: V. Kostjuk, 1972., fotoarhiva D. Feletara)

smjestio hambar, a iza njega jedan ili dva kukurušnjaka (*koš*, *kurušnjak*, *virjan*). U lijevom kutu dvorišta nalazio se svinjac (*kotec*) i kokošinjac (*kokošilnjak*). Bunar je obično bio u sredini gornjeg dijela dvorišta. Česta je varijanta da se staja i sjenik odmah nadovezuje na kuću, a gnojnište je u nastavku (na kraju) ili s druge strane dvorišta. Na podravskim kućištima vrlo rijetko se našla i *pecara*, *pećnica* ili posebno ognjište. Eventualni pčelinjak (*čmelinjak*) nalazio se duboko na vrtu (*povrtek*).⁴

Tip kućišta s uzdužno-poprečnim rasporedom objekata - imaju mnoga podravška kućanstva, osobito u selima na zapadnom dijelu ovoga kraja. Kao kod prvoga tipa, kuća je užom stranom okrenuta ulici, a u nastavku je gnojište s nužnikom. Staja, gumno i sjenik okrenuti su na dnu dvorišta poprečno. Na vrt se prolazi preko gumna. Ostali objekti nalaze se na lijevoj strani dvorišta. **Tip kućišta s dva uzdužna niza objekata** - vrlo je rijedak u Podravini. S jedne strane dvorišta nalazi se kuća (otraga s gnojništem i nužnikom), a druge strane niz sastavljen od staje, gumna, i sjenika. Iza njih nalazio se i svinjac, kokošinjac, te hambar i kukurušnjak. **Tip kućišta s nepravilnim ili razbacanim rasporedom objekata** - rijedak je u podravskim selima. Najčešće se odnosi na kućišta koja imaju kvadratni oblik, odnosno veliku širinu dvorišta. Takva kućišta obično se nalaze u središtu naselja, okrenuta trgu ili omanjoj livadi (*gmajni*). Objekti su raspoređeni nepravilno razbacani po cijelom dvorištu.

Uz navedena četiri osnovna tipa rasporeda objekata na kućištu, mogle bi se tipizirati i druge varijante. Gotovo nema iznimke u lokaciji kuće unutar dvorišta - ona je u pravilu okrenuta užom stranom (frontom) prema ulici i nalazi se u kontaktu s njom.⁵

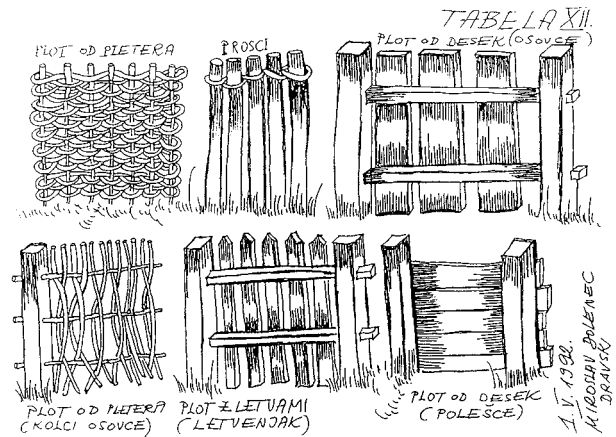


Tip kućišta s uzdužno-poprečnim rasporedom objekata (P. Somek, 2010.)

⁴ Slični raspored objekata na kućištu navodi i Z. Živković (1993., p. 19) u Slavoniji. A. Freudenreich (1972., p. 21) donosi tlocrt kućišta u Slavoniji s nepravilnim ili razbacanim rasporedom objekata

⁵ V. Belaj (1984., p. 224) navodi da u selima ludbreške Podravine prevladava tip kućišta s niznim (uzdužnim) rasporedom objekata. Feletar D., 1988., p. 227-228

Crtež raličitih oblika dvorišnih ograda na kućištima virovske Podravine (M. Doleneć-Dravski, Mali virovski etnografski album, 1993., tabela XII.)



OSNOVNI TIPOVI STAMBENIH I GOSPODARSKIH OBJEKATA

KUĆA ZA STANOVANJE

Osnovni i najčešće najveći objekt na kućištu bila je kuća za stanovanje. S obzirom da su članovi obitelji i vrijeme rada najvećim dijelom provodili na kućištu, kuća je bila objekt za cjelodnevni boravak i korištenje. Zbog male gospodarske moći, autarkične polikulture agrarne ekonomije, niske razine obrazovanja i polaganog usvajanja novih mogućnosti tehnologije, standard stanovanja u podravskim selima na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće još uvijek je bio vrlo nizak. To se prvenstveno odnosi na premalo stambenog prostora po stanovniku, ali uvelike i na kvalitetu materijala i gradnje.

I. Zembić piše da su stambeni i gospodarski objekti iz toga vremena odraz života tadanjih obitelji. A svakodnevicu je diktirala autarkična poljoprivreda. Kuće manjih zapremina i površina, ranije ponekad i od samo jedne prostorije, služile su za život i sve funkcije svakodnevnoga ritma rada. Bez obzira na zapreminu, kod svih stambenih objekata primjećuje se isti zajednički način gradnje, kao i isti potrebni inventar u prostorijama kuće. U sobi (*hiži*) nalazio se visoki krevet (*postela*), često s postelkom (*podrivalkom*), zatim stol, klupe i škrinje. Tijekom vremena, zbog velikog broja članova obitelji, dograđivala se još jedna prostorija za stanovanje u kojoj je obično živio mladi bračni par. To je *zadnja hiža* (*hižička, komora*). Odrasli su spavali i na sjeniku ili u štali. Kuće su prema tlocrtu uglavnom trodjelne prizemnice s krovom na dvije vode, sa zabatom na ulicu, duljinom smještene u dubinu dvorišta, gdje su se nalazila i ulazna vrata u kuću. Kuhinja se nalazi u sredini objekta. Na zabatnoj strani uvijek su dva mala prozora.⁶

U širem europskom kontekstu, u jugoistočnoj Europi razlikuje se više područja (areala) tradicijske ruralne gradnje. Podravina pripada u panonski areal.⁷ Ako se podravsko tradicijsko graditeljstvo stavlja u kontekst kulturno-genetskih slojeva, onda ono pripada staroslavenskom i slavenskom sloju.⁸ U nacionalnoj, hrvatskoj regionalizaciji, može se izdvojiti sedam regija (areala), koje imaju iste ili slične karakteristike tradicijske arhitekture. Prema tom kriteriju Podravina pripada sjeverozapadnoj Hrvatskoj - Hrvatsko zagorje, Prigorje, Međimurje i Podravina. Na

⁶ Zembić I., Tradicijsko graditeljstvo..., 1984., p. 227-233

⁷ U jugoistočnoj Europi mogu se etnozonirom konstatirati areali: alpski, dinarski, jonsko-sredozemni, panonski, istočno-podunavski itd. Đaković B., Tradicijsko..., 2006., p. 76

⁸ U kulturno-genetskoj regionalizaciji mogu se konstatirati slojevi: starobalkanski, staromediteranski, rimski, staroslavenski i slavenski, levantinski, turskoistočnički itd. Đaković B., 2006., p. 76

istoku Podravina graniči s arealom Slavonija-Baranja-Srijem, koji ima slične značajke.⁹ Ako se pak kao kriterij postave značajke podneblja (fitoklimata), onda razlikujemo najmanje pet areala u Hrvatskoj. Podravina pripada regiji mješovitih vrsta drveća (uglavnom zajednice hrasta i bukve).¹⁰

U kronološkom smislu, zavisno od razvoja gospodarstva i tehnologije, podravska tradicijska kuća mijenjala se kroz stoljeća. S obzirom na sličnosti areala, taj razvoj ima slične karakteristike kao i u ostalom dijelu panonske Hrvatske (osobito nizine Drave). U osnovi se mogu konstatirati tri osnovne faze razvoja podravske tradicijske kuće: 1. Do sredine 18. stoljeća - kuća je u pravilu imala jednu sobu, 2. Do kraja 18. stoljeća - kuća je imala dvije prostorije (ili eventualno malen trijem), 3. Od početka 19. do sredine 20. stoljeća - sa tri prostorije, hodnikom ili varijantama trijema (otvoreni *ganjčec*).¹¹ U ovom radu bavimo se podravskim tradicijskim graditeljstvom koje pripada u treću razvojnu fazu. U kontekstu vremenskog nastajanja, mogu se temeljem vrste materijala za građu odrediti dva ključna razdoblja: 1. Razdoblje starinskih kuća pokrivenih slamnatim ritkom, 2. Razdoblje starinskih zidanica. U Podravini se zidanice (građene ciglom i pokrivena crijepom) masovnije grade od prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Usporedo s novim zidanicama, neke starinske kuće pokrivena slamom živjele su i do 70-tih godina 20. stoljeća.¹²

Poziciju kuće u okviru kućišta, Z. Filipović opisuje ovako: »U 19. stoljeću oblikovao se i nastao jedinstveni arhetip podravske kuće - *hiža slamom pokriva*, kanatnih zidova popunjenih nabojem. Uglavnom, to je bio longitudinalan (uzdužan) tip gradnje, što znači da je kuća bila, tlocrtno gledano, građena u dužinu, tj. prostori su poput zrnja u kralušu bili nanizani po dužini jedan za drugim. Nizanje se vršilo po važnosti prostorija i to počevši od ceste: najprije *hiža* (spavaonica), zatim *kuina* (kuhinja), pa *jognjišće* (ognjište za pripremu ljudske i hrane za stoku), štala (*staja*), pa *kotec* (svinjac) i *klečica* (spremište za vino i rakiju). Ulaz za tavan (*nahíž*) obično je bio smješten u prostoru za pripremanje hrane, a izveden s drvenim ljestvama (*lojtre*), te pomičnim poklopcem na stropu. Na tavanu se sušilo meso na dimu koji se slobodno dizao s ognjišta, a odatle odlazio van kroz slamu. Gnojšte (*gnoj*) je dijelilo kuću od štaglja u kojem se spremalo sijeno i slama. Štagalj je bio smješten ili u produžetku linije tlocrta ili pak poprečno na dnu dvorišta«. ¹³

Svi tipovi tradicijskih kuća u Podravini razvili su se iz arhetipa podravske hiže nastale sredinom 19. stoljeća. Za tipizaciju kuća građanih od polovice 19. do polovice 20. stoljeća važni su kriteriji po kojima se utvrđuju razlike i grupe. Ti kriteriji mogu biti vrlo različiti: temeljem starosti, prema veličini, prema broju prostorija, prema građi zidova, prema obliku krova (na jednu, dvije ili četiri vode), prema građi krova, prema obliku trijema (otvorenog *ganjčeca*), prema obliku tlocrta (jedinke, kuće u ključ) itd.¹⁴

Tradicijske podravske hiže ovom prigodom tipizirali smo u dvije veće grupe - na osnovi upotrijebljenog materijala za gradnju zidova i krovništva, a u obzir su uzeti dijelom i drugi kriteriji. To

⁹ Kartu ove regionalizacije Hrvatske donose Z. Živković (1993., p. 8) i B. Đaković (2006., p. 74)

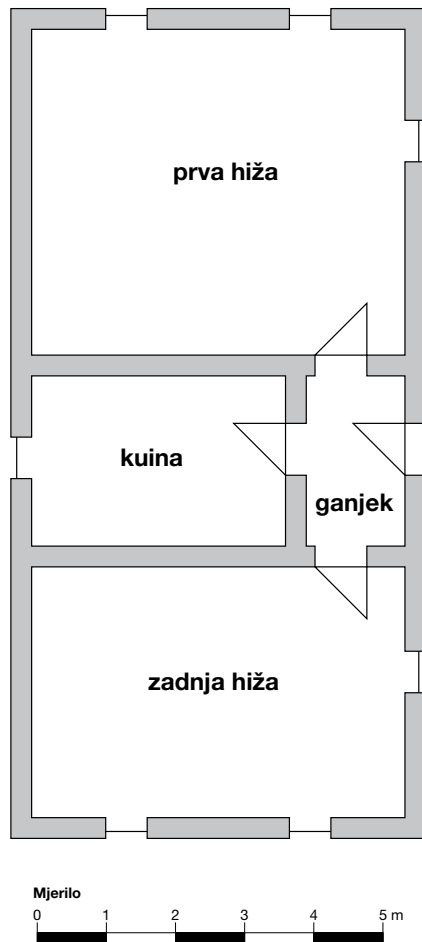
¹⁰ Može se konstatirati pet fito-klimatskih areala u Hrvatskoj: 1. Kameno područje - ogoljeli krš, 2. Područje četinjača - šumoviti krš, 3. Područje pitomog kestena, te hrasta kitnjaka i meduna, 4. Područje mješovitih vrsta drveća i 5. Područje hrasta lužnjaka. Freudenreich A., Kako narod gradi, 1972., p. 9-10 - u tom radu donosi se i karta prostiranja

¹¹ Živković Z., Hrvatsko..., 1993., p. 26; Feletar D., Podravina, 1988., p. 229-230

¹² Naša domovina, 1943., p. 96-100

¹³ Filipović Ž., O arhitekturi Hlebina, 1984., p. 249-250

¹⁴ Naša domovina, 1943., p. 95-99



Tlocrt starinske kuće bez trijema, arhetip stare podravske hiže - primjer iz Hlebina (P. Somek, 2010.)



Fotografija starinske kuće bez trijema, arhetip stare podravske hiže - primjer iz Hlebina, Ulica Matije Gupca, srušeno (foto-arhiva D. Feletara, 1975.)

Hiža jedinka građena na kanat, zidova od naboja u Jagnjedovcu - potpuno obnovljena 2010. (foto: P. Somek, 2010.)

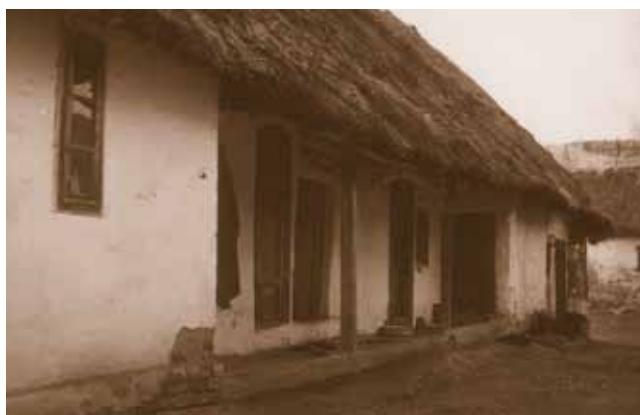
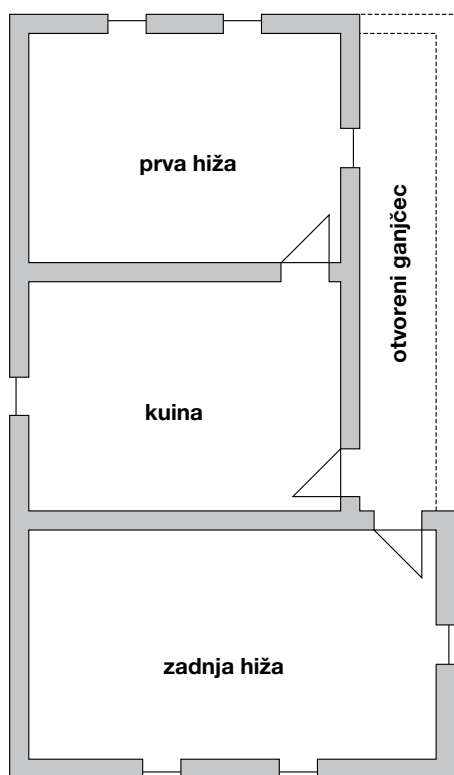
su: 1. Kuće zidova od naboja i krovšta pokritog slamom, 2. Zidanice ili kuće građene ciglom i krovšta pokritog crijepom. Svaka od ovih grupa ima nekoliko karakterističnih tipova.

1. Kuća zidova od naboja i pokrita slamom - tradicionalna je podravska *hiža*, koja se početkom 19. stoljeća razvila od skromne kućice s jednom ili dvije prostorije. U pravilu se sastoji od tri prostorije: veća soba je naprijed do ulice (*prva hiža*), zatim u nizu slijedi kuhinja (*kuina*, *sokačnica*), te na kraju manja soba (*zadnja hiža*).

Tip starinske kuće bez trijema (*ganjčeca*) - u pravilu je široka do 6 metara (najčešće 5 m) i sastoji se od četiri prostorije. Dužom stranom ulazi u dvorište i to najčešće u dužini od 12 do 15 metara. *Prva hiža* duga je oko 5 m, kuhinja oko 3 i *zadnja hiža* oko 4 m (uz manje varijacije). Najčešće se pred kuhinjom smjestio još i mali hodnik, najčešće veličine 1,5 puta 3 metra. U kuću se ulazi na njezinoj sredini, izravno u hodnik (*ganjk*, *ganjek*). Iz njega vrata vode u *prvu hižu*, u kuhinju i u *zadnju hižu*. U kuhinji je u pravilu uzidana oveća zidana peć, a sa strane se ljestvama može ući na tavan (*najže*, *nahiž*). Prozori su bili manjeg formata, pa i oni na pročelju prema ulici nisu bili veći od 50 puta 70 cm (na »fronti« su uvijek bila dva prozora).¹⁵

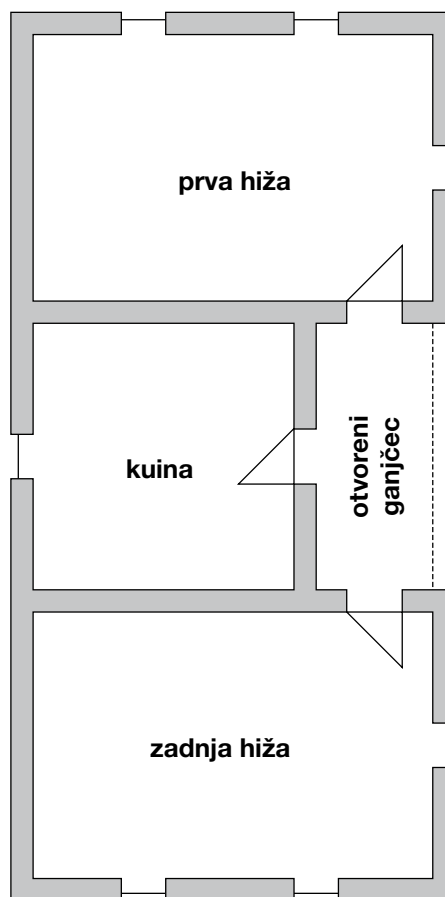
¹⁵ Kovačić Ž., Stara arhitektura..., 1978., p. 162-163

Tip starinske kuće sa skraćenim trijemom - ima iste gabarite i broj prostorija. Ali, umjesto hodnika na sredini kuće nalazi se kratki otvoreni trijem (otvoreni *ganjčec*), koji je najčešće imao i daščanu ogradu (s *ciframa*). Ulaz je na sredini ganjčeca, a iz njega se izravno ulazi u prvu i zadnju hižu, te u kuhinju.

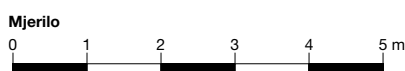


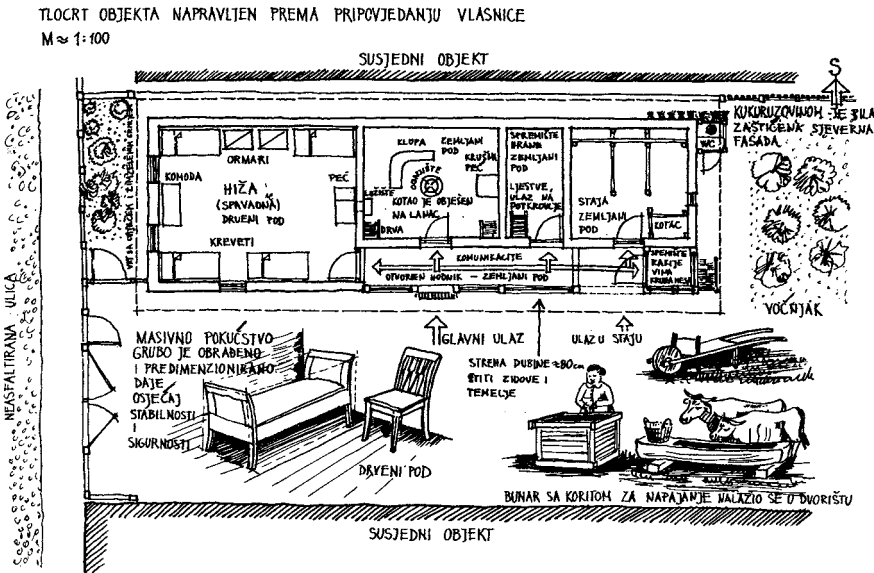
Fotografija starinske kuće sa skraćenim trijemom - primjer iz Koprivničkih Bregi, srušeno (foto-arhiva D. Feletara, 1974.)

Tlocrt starinske kuće sa skraćenim trijemom - primjeri a (lijevo) i b (desno) iz Virja (P. Somek, 2010.)



Fotografija starinske kuće sa skraćenim trijemom - primjer iz Novigrada Podravskog, Ulica Trnovec, srušeno (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)



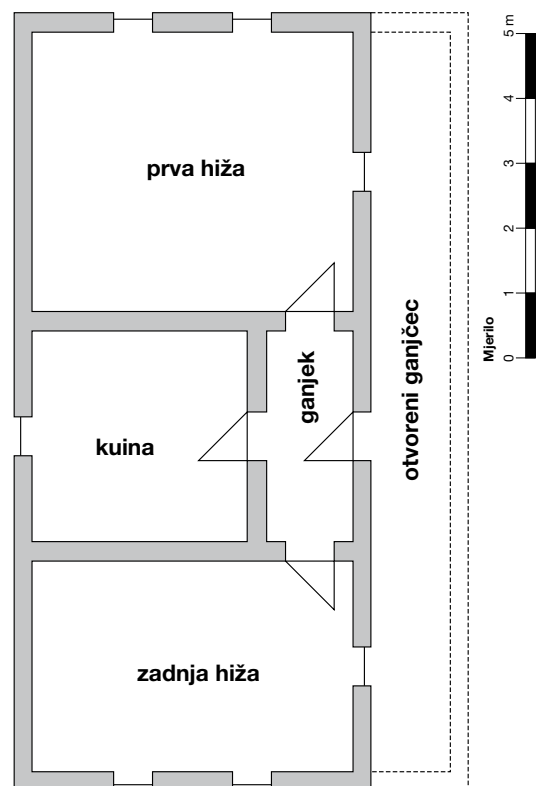


Tlocrt starinske kuće sa skraćenim trijemom, s inventarom (Z. Filipović, Hlebinski almanah 1, 1984. p. 249)

Tip starinske kuće s uzdužnim trijemom - ima otvoreni *ganjčec* duž cijele dvorišne strane. Kuća je u pravilu šira za jedan do jedan i pol metar, koliko zauzima otvoreni *ganjčec*. Krovšte natkriljuje *ganjčec* kao da je zatvoreni sastavni dio kuće. Na ulazu u *ganjčec* s ulice obično su drvena vrata (s *ciframa*). *Ganjčec* može biti ograđen ogradom, a najčešće je bez nje - ograđuje ga samo debela temeljna greda (*pocek*). Iz dugog otvorenog *ganjčeca* izravno se ulazi u *prvu hižu*, kuhinju i *zadnju hižu*. Osim dva prozorčića s uličnog pročelja, *prva i zadnja hiža* imaju po jedan prozor koji gleda na *ganjčec*.



Fotografija starinske kuće s uzdužnim trijemom - primjer iz Koprivničkih Bregi, srušeno (foto-arhiva D. Feletara, 1972.)



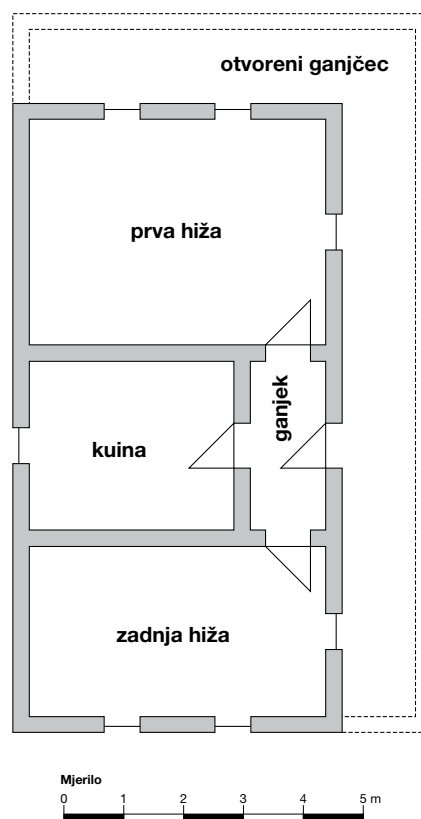
Tlocrt starinske kuće s uzdužnim trijemom - primjer iz Virja (P. Somek, 2010.)

Tip starinske kuće s dvostranim trijemom - bogatije kuće imale su trijem (*ganjčec*) uzduž dvorišne strane, ali i na poprečnoj strani uličnog pročelja. Ograda i fasada prema ulici bili su u pravilu raskošnije ukrašeni (rezbarijama i rjeđe bojama). Takva kuća u pravilu je imala i veće dimenzije - često i veličine 7 puta 17 metara. Svi navedeni tipovi starinskih tradicijskih kuća imali su izrazitije okomiti slamnati krov na dvije vode, a prva dva tipa kuće i krov na četiri vode. Zabat s jedne i druge strane kuće (*začelek, pričelec, šanta, fajermar*) građen je od dasaka, često ukrašen.¹⁶



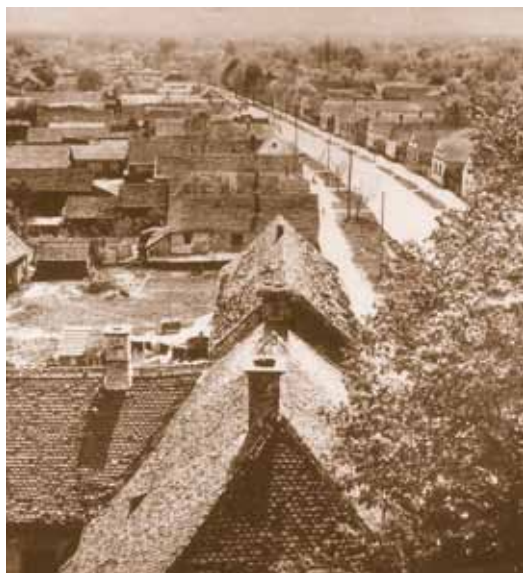
Fotografija starinske kuće s dvostranim trijemom - primjer iz Legrada, Ulica Petefi Šandora, srušeno 1977. (foto-arhiva D. Feletara, 1971.)

Tlocrt starinske kuće s dvostranim trijemom - primjer iz Virja (P. Somek, 2010.)



Fotografija starinske kuće u klijuč s dvostranim trijemom - primjer iz Torčeca, kuća Šomoci izgrađena 1812., srušena 1995. (Povijest Torčeca, 2000., p. 114)

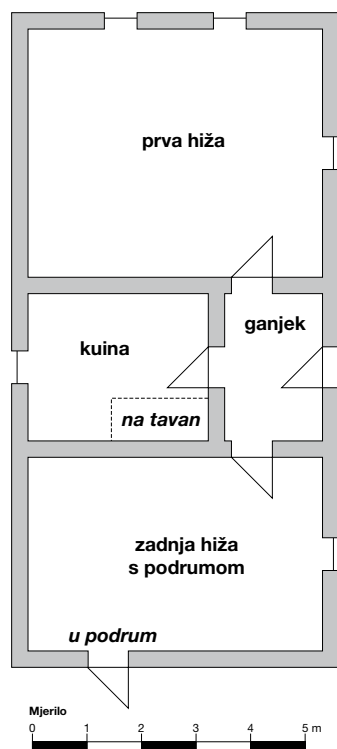
¹⁶ Dolenc-Dravski M., Mali virovski..., 1993., p. 7-17



Fotografija niza zidanica jedinki iz glavne ulice u Hlebinama, većina srušena (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)

stoljeća, zadržale su i uzdužni otvoreni *ganjčec*, ali sada s boltanim svodom i sa zidanim stupovima. Zidanice, pogotovo one građene nakon 1918., imale su u pravilu veće i više prostorija.¹⁷ Znatno poboljšanje standarda stanovanja, uglavnom nakon Prvog svjetskog rata, u Podravini je nastupilo izgradnjom zidanica u ključ - s više prostorija i većih površina.

Tip zidanice jedinke - najčešći je oblik novije podravske tradicijske kuće. U veduti ulice pravilno su se redale takve zidanice, te tako tvorile jedinstvenu arhitektonsku vedutu. Jedinke imaju gotovo identičan tlocrt, pa i veličinu, s kućama zidova od naboja te su pokrivene slamom. Širina je iznosila 6 do 7 metara,



Tlocrt zidanice jedinke - primjer iz Novog Virja (P. Somek, 2010.)



Dvije zidanice - jedinke iz Kalinovca, zidane 20-ih godina 20. stoljeća (foto: Ž. Car, 2008.)

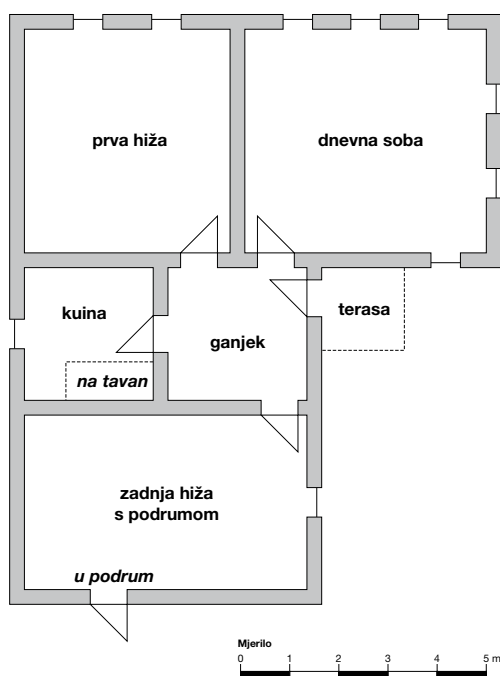
¹⁷ Kovačić Ž., *Stara arhitektura...*, 1978., p. 165-170; Feletar D., *Sim tam po...*, 1977., p. 59-67; Feletar D., *Podravina*, 1988., p. 230



Razglednica niza zidanica jedinki iz glavne ulice u Šemovcima iz 1943., većina srušena (foto-arhiva D. Feletara)

a ukupna dužina kuće 12 do 15 metara. *Prva hiža* je bila dugačka 5 do 6 metara, kuhinja je obično bila malo veća (primjerice, 4 puta 4 m), hodnik nešto manji (3 ili 4 puta 2 ili 3 metra), a *zadnja hiža* je obično bila dimenzija 4 puta 6 metara. Ulaz na tavan najčešće je bio izravno iz hodnika s uskim i strmim drvenim stepenicama. To se stubište vidjelo iz kuhinje, a iza njega je obično bila zidana peć. Izvana se na sredini ulazilo u hodnik, a do vratiju je vodilo nekoliko zidanih stepenica - s obzirom da su temelji građeni od cigle bili nešto viši od razine dvorišta. Nad ulazom je bila drvena ili limena streha (često *nacifrana*).

Tip zidanice građene u ključ - nastao je tako da je s ulične strane na *prvu hižu* dozidana još jedna oveća soba. Tako je dužina uličnog pročelja (fronte) povećana na 10 do 12 metara. Prednje dvije sobe u pravilu su korištene kao spavaonice ili pak jedna od njih kao dnevna soba. Ostala struktura, pa najčešće i veličina, ostala je ista kao i kod zidanice jedinke. Hodnik je sada dobio položaj u kutu zgrade, pa je tu često podignuta terasa građena ciglom, s kojom pristupnom stepenicom. S ulične strane broj prozora povećao se na četiri. Prozor se također povećao - bio je izdužen, širine do 80 i visine do 130 cm. Pod *zadnjom hižom* obično je izgrađen podrum, s ulazom sa stražnje strane kuće (izravno iz dvorišta).



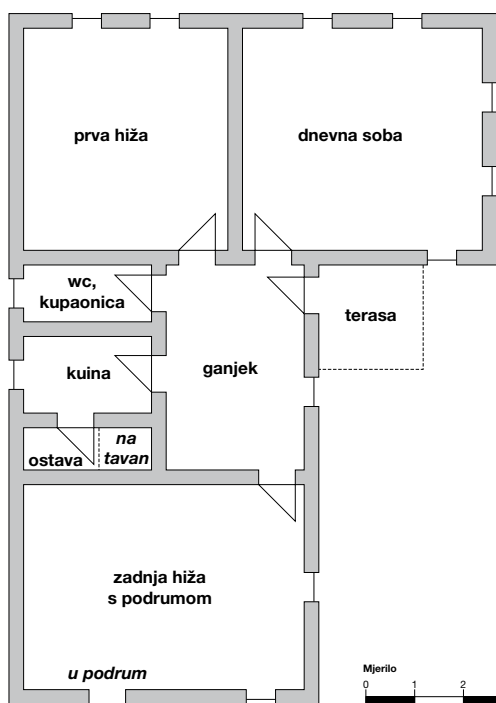
Primjer zidanica iz Đurđevca građeni u ključ s duljim pročeljem prema ulici (foto: Ž. Car, 2008.)

Tlocrt zidanice građene u ključ - primjer iz Novigrada Podravskog (P. Somek, 2010.)

Razglednica zidanica građenih u ključ iz središta Molvi 1910., većina srušena (foto-arhiva D. Feletara)



Tip proširene zidanice građene u ključ - je zadnja faza razvoja tradicijske podravske kuće. Ova zidanica dobiva nešto veće sobe, te neke nove prostorije, čime se znatno poboljšava standard stanovanja. Na uličnom pročelju su dvije sobe, s time da dnevna soba dobiva veću površinu.



Ukupna prednja fronta dobiva dužinu i do 12 ili 14 metara. Hodnik dobiva veću površinu, koji distribuira ulaz u sve kućne prostorije (pa i na tavan). Na ulazu u kuću je potaracana oveća terasa, s nekoliko pristupnih stepenica, a sam ulaz u hodnik natkriven je drvenim ili limenim krovčićem. Površina kuhinje je također nešto povećana, a uz nju je dozidana i omanja ostava (*špažza*). Vrlo rijetke nove zidanice u ključ imale su i kupaonicu (voda se grijala na peći u kuhinji i donosila u kadu), uz koju je bio i primitivni zahod (*šekret*), s pokrovom od dasaka. Većina kućanstava je sve do 60-tih godina 20. stoljeća u Podravini zadržala nužnik u obliku male drvene kućice na jednu vodu uz gnojšte na dvorištu.

Tlocrt proširene zidanice građene u ključ - primjer iz Novigrada Podravskog (P. Somek, 2010.)

Tip zidanice jedinke s boltanim trijemom - javlja se u selima Podravine već u drugoj polovici 19. stoljeća. Bile su to kuće bogatijih gospodara, koje su u svoju vizuru upile oznake historizma svoga doba. Bila su to velika stambena zdanja, kakvih je u pojedinom selu bilo tek nekoliko, a nalazimo ih pogotovo u većim ruralnim naseljima koprivničke i đurđevačke Podravine. Opisat ćemo ih na temelju jedne takve karakteristične kuće iz Hlebina.¹⁸ Kuća je građena 1880-tih godina, većih je dimenzija od zidanica-jedinke, a glavni *cimer* joj je otvoreni zidani *ganjčec* cijelom dvorišnom dužinom objekta. Na prednjem pročelju nalaze se tri oveća prozora. Krovšte pokriveno crijepom biberom strmo je položeno, pa zgrada ima visoki tavan (*nahiž*), a

¹⁸ Bila je to kuća obitelji Gabaj u Ulici kralja Tomislava, koja je srušena 1977. godine. Filipović Z., O arhitekturi..., 1984., p. 256

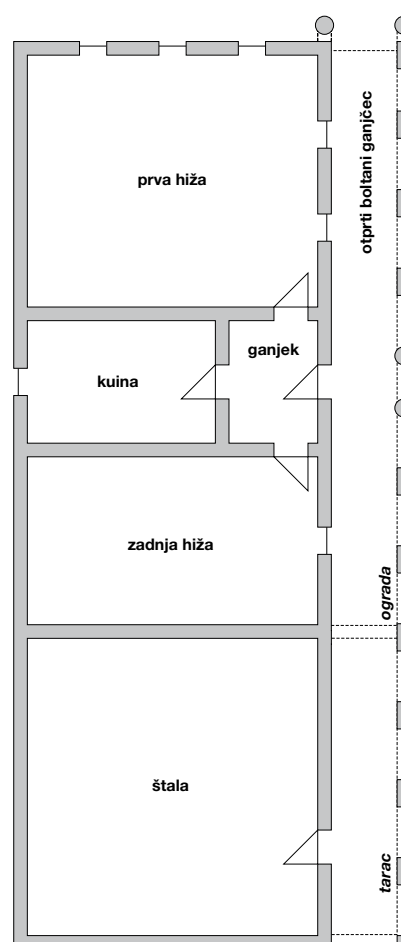


Fotografija zidanice jedinke s boltanim trijemom - primjer iz Hlebina (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)

na zabatu su još dva prozora i iznad njih okrugli otvor prozračnik. Prednja fasada je djelomice ukrašena geometrijskim ukrasima.

Duž cijele kuće je impozantni i umjetnički oblikovani trijem - otvoreni *ganjčec*. On je sastavni dio kuće, tako da krovnište počinje s njegove vanjske strane. Na vrhu, prema ulici, *ganjčec* ima rizaltni istak (dužine oko 1,5 m). To je živopisni produžetak s posebnim krovničem i dva okrugla zidana stupa. Kroz njega se ulazi u *ganjčec*, a u razini pročelja kuće nalaze se niska drvena vrata (sa *ciframa*). Vanjska širina *ganjčeca* iznosi 1,8 metara. Od dvorišne strane *ganjčec* drži 14 zidanih stubova, koji su četverokutnog presjeka. U sredini *ganjčeca* nalaze se i dva stupa, gdje se s nekoliko zidanih stepenica ulazi u kuću, koja su okruglog presjeka. Pod *ganjčeca* potaracan je pečenom ciglom, a nadsvođen je poprečnom boltom. Otvoreni *ganjčec* nastavlja se i ispred staje koja je dozidana u nastavku kuće. Staja je u razini dvorišta, te se ovdje na sve otvore između stupova može izravno ući u potaracani *ganjčec*, odnosno u staju.

Kuća ima prostornu koncepciju identičnu starinskim *hižama* pokrivenih slamom ili zidanicama-jedinkama. Na sredini se ulazi u omanji hodnik, iz kojeg vode ulazi u sve prostorije kuće. Naprijed je *prva hiža* (veličine 6 puta 7 m), na sredini kuhinja sa zidanom peći (3 puta 4,5 m), a otraga *zadnja hiža* (4 puta 7 m). Dakle, kuća je (s *ganjčecom*) široka gotovo 9 metara i duga 13 m. Na nju se odmah nadozvuje staja (7 puta 7 m). Ta hlebinska kuća građena još u vrijeme postojanja obiteljskih zadruga, pa je imala razmjerno mnogo ukućana.¹⁹



Tlocrt zidanice jedinke s boltanim trijemom - primjer iz Hlebina (P. Somek, 2010.)



¹⁹ Turković J., Podravsko..., 1978., p. 78-85; Feletar D., Podravina, 1988., p. 230

GOSPODARSKI OBJEKTI NA KUĆIŠTU

U podravskim selima gospodarski objekti dugo se nisu bitnije mijenjali. Tek 1970-tih godina na krovištima tih objekata slamu je zamijenio crijep. Većina gospodarskih objekata građena je od drva, pa su takvi ostali očuvani dijelom sve do danas. Jedino je staja za *blago* građena na isti način kao i *hiža*.

Staja (*štala*) je bila ili produžetak kuće, kao samostojeći objekt ili posebni objekt zajedno sa sjenikom (*štagljom*). Njezina veličina zavisila je od orijentacije kućanstva prema uzgoju blaga. Većina domaćinstava imala je barem jednoga konja i dvije krave (koje su često bile i vučna stoka), a neki su uzgajali i više krava i tovali junad. Takvim domaćinstvima trebala je i prostranija staja, a ponegdje i s odvojenom prostorijom za konje. Najčešće je staja bila veličine 5 do 7 puta 4 metra. Na tavanu iznad staje obvezatno se čuvalo sijeno, a ako je staja bila samostojeći objekt, onda je uz nju dograđivana šupa (*pristrošek*) u kojem se čuvalo sijeno i slama. Zidovi staje građeni su kanatnom mrežom i nabojem, a krov je bio pokrven slamom, kojega je sredinom 20. stoljeća zamijenio crijep.²⁰

I **sjenik** (*škedenj*, *senik*) je građen uglavnom po jednom arhetipu, samo što je ovdje kompletna građa bila od drva. Arhetip samostojećeg škednja zadržao se praktički do sadašnjih dana. Obično je stajao poprečno na dnu dvorišta. Bio je dugačak i do 15 ili više metara, a širok 4 ili 5 m. U sredini je bilo gumno (*gumno*) široko do 5 metara, koje su sa svake strane zatvarale dašćane *lese* u jednom komadu. Na gumnu su se odigrali važni događaji u procesu poljoprivredne proizvodnje, ali i dio društvenog i obiteljskog života. S jedne strane gumna bila je prostorija čije su stranice bile obite daskama (*planjkama*) i nije imala strop. Tu se čuvalo sijeno i slama. U nekim *škednjima* se i prostorija s druge strane gumna koristila u iste svrhe. U više slučajeva jedna strana *škednja* bila je prostorija koja je imala zidove od debljih drvenih *planjki*, sa posebnim vratima i drvenim stropom. Nekad su se tu držali konji, ali često je ta prostorija služila i kao spremište alata, manjeg poljoprivrednog oruđa, kao priručna radionica i slično. Prostorije u škednju bile su veličine kao gumno ili nešto veće, dakle u pravilu 5 do 6 puta 4 do 5 metara. Ako škedenj nije bio samostojeći objekt, nego se nastavljao na kuću i staju, onda je do štale slijedilo gumno a u nastavku sjenik. Gotovo uvijek je uz štagalj, sa bočne strane ili otraga (prema vrtu) u nastavku krovišta (strehe), postavljena šupa (*pristrošek*). Tu se obično čuvalo sijeno i slama, ili je šupa služila za smještaj zaprežnih kola i u slične namjene.



Fotografija staje i sjenika Ivana Generalića iz Hlebina - lijevo štala, na sredini gumno i desno sjenik (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)

²⁰ Španiček Ž., Narodno graditeljstvo..., 1995., p. 71-77; Feletar D., Podravina, 1988., p. 229-231



Fotografija samostojećeg škednja obitelji Mate Gažija iz Hlebina (foto-arhiva D. Feletara, 1977.)



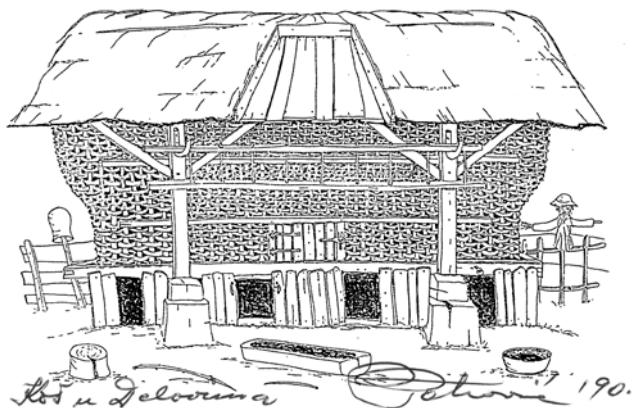
Fotografija posebnog tipa škednja iz Virja s rizalito naglašenim gumnom (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)

Obvezatan objekt na podravskom seoskom kućištu bilo je spremište za kukuruz - **kukurušnjak** (*koš, kurušnjak, virjan*). U njemu se čuvao kukuruz - zapravo klipovi (lati) kukuruza koji se u jesen dovozio s polja i na (društvenim) večerima na gumnu *komušinao (trebio)*. Podravski koš je obično bio širok do 1 metra, dugačak 4 do 5 metara, a visok oko 3 metra. U početku je imao slamnati krov (na dvije vode), koji je brzo zamijenjen s krovom pokrivenim crijepom (biberom). Za gradnju su se obično koristile hrastove grede, a za letve neko od »mekanih« drva. U nekim selima koš se nije locirao samo na dvorištu, već i na ulici (Torčec). U osnovi postoje dva tipa podravskog kukurušnjaka. 1. Koš *virjan* ili pleteni kurušnjak bio je u pravilu manji po dimenzijama a stranice su bile napravljene od vrbova pruća. Sve do početka 20. stoljeća praktički su se gradili jedino takvi koševi, jer je to bilo jeftinije. 2. Koš letvenjak ima stranice od okomitih letvi i u pravilu je nešto veći. Koševi su stajali na debelim gredama sa svake strane. Kod bogatijih gazdi bilo je i nekoliko koševa na gruntu, ili je koš bio velike dužine (i više od 10 metara). Postoji i varijanta izgradnje dva usporedna koša, koje natkriljuje zajednički krov. U natkriti prostor između koševa stavljala su se zaprežna kola i alati (u novije vrijeme traktor i prikolica).²¹



Fotografija seoskog dvorišta s dva letvana koša i *pristroškom* - primjer iz Imbriovca (foto: N. Wolf, 2006.)

²¹ Rašan Đ., *Ilustrirani rječnik...*, 1983., p. 190-220; Dolenc-Dravski M., *Mali virovski...*, 1993., p. 10-32; Peršić-Kovač V., *Tradicijski...*, 2000., p. 143-156; Peršić Kovač V., *Koševi u...*, 1996., p. 189-195



Crtež pletenog koša *virjana* iz Delova (P. Petrović, 1990.)



Pospremanje kukuruza u ukrašeni letvani koš u Virju (foto-arhiva D. Feletara, 1977.)



U Torčecu se koševi *virjani* nalaze u nizu na ulici, srušeno (foto-arhiva D. Feletara, 1968.)

U Torčecu se i letvavni koševi nalaze u nizu na ulici, (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)

Kod nekih gazdi su se raž (*hrž*), pšenica i druge žitarice (žito) čuvale u velikim drvenim škrišnjama ili u posudama izdubljenim od komada posebno debelog stabla. One su se držale u posebnoj drvenoj pojati (*klečički*) a ponegdje i na tavanu (kod stabilnijih zidanica). Međutim, na mnogim kućištima je glavni ukras (*cimer*) bio drveni **hambar** (*ambar*). Hambari su se u najvećem broju najdulje zadržali, primjerice, u Koprivničkim Bregima ili u Novigradu Podravskom, ali i u nekim drugim selima. To je pravokutni ili malo izduženi drveni objekt, obično veličine 3 ili 4 puta 4 ili 5 metara. Većina hambara je bila ukrašena drvenim rezbarijama i drugim uresima, a imali su i uski otvoreni ganjčec - samo u dijelu prednje strane, najčešće po cijeloj prednjoj



Ukrašeni koš bogatijeg gazde iz Botova, dugačak oko 12 metara (foto-arhiva D. Feletara, 1988.)



Moderniji dvostrani koš s prostorom za poljoprivredne strojeve u Goli (foto-arhiva D. Feletara, 1996.)

strani, a neki (veći) i s prednje i s uzdužne strane. Hambar je u pravilu u okviru kućišta bio lociran do ulice, sa suprotne strane od *hiže*, ali i u dubini dvorišta.²²

Od ostalih drvenih objekata na kućištu, obvezatni je bio **svinjac** ili *kotec* te **peradarnik** (*kokošilnjak*, *racilnjak*, *gusilnjak*). Obično su građeni jedan kraj drugoga, a ponegdje i pod istim krovom. Svinjac je bio objekt najčešće veličine 3 puta 4 metra, a unutar su svinje bile razdijeljene od ulaznog hodnika drvenom ogradom i valovima (*kopanjama*) za hranjenje. Da se svinje ne bi zimi prehladile, drvene stranice svinjca su se izvana oblagale debelom naslagom *kukuruzinja* (stabljkama kukuruza, koje su se u jesen dovozile doma i slagale u stavice). Kokošinjac je u pravilu bio manji, slabije gradnje s posebnim otvorom na gornjem dijelu stranice. U Podravini seoska kućišta su vrlo rijetko imala i druge objekte, poput vanjskog ognjišta, krušne peći i slično. Od pedesetih godina 20. stoljeća u mnogim domaćinstvima gradi se omanja **ljetna kuhinja**, gdje se kuhalo i boravilo od ranog proljeća do kasne jeseni, a uz nju je često bila i pečenjarnica za rakiju (*žganjarnica*).²³

²² Filipović Z., O arhitekturi..., 1984., p. 249-251; Posavec I., Etnografski zapisi..., 2001., p. 229-231. O hambarima D. Feletar (1977., p. 65) piše i ovo: Podravski hambari zrače posebnim, toplim ugodajem. To je svojevrsna pjesma drva, sklad mašte podravskih cimermanov. Bregovski, novigradski ili pak hambar-povečki hambari doimlju se ponosno, ali istovremeno i nekako bezbrižno, kao dječaci u igri na štaglu. Te drvene građevine specifična oblika odlikuju se nekakvom skrivenom, nevidljivom stabilnošću, jer tu, u njihovim njedrima, skuplja se ljetina - žito za jelo, za porez, za život. U Bregima čak postoji i mali trg hambara! To je tamo gdje se sastaju Gajeva i Gupčeva ulica ili kako Bregovci kažu - Trčkovec i Baštara. Ovdje najprije možete posjetiti jednostavan, ali prostran hambar u Gupčevoj 2. Na ulazu u carstvo žita, urezbareno je jasno i vidljivo: Vu ime Božje podignjen 1877. po Vinku Dlaki, Ivi Vidoša, cimermani. Odmah do njega pogurila se stara hiža, bregovska jedinka s karakterističnim ganjčecom (Gajeva 1), a u dvorištu eto i hambara, također obilnih dimezija, što govori o negdašnjoj snazi ovoga kućanstva. I do ovoga hambara nalazi se još jedna stara hiža, jedinka s otvorenim ganjčecom (Gajeva 3). Koliko li stari na i ugodaja na jednome mjestu!

²³ Dolenc-Dravski M., Mali virovski..., 1993., p. 35-39; Feletar D., Sim tam po..., 1977., p. 59-67



Mali trg hambara u Gajevoj ulici u Koprivničkim Bregima, odseljeno, srušeno (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)



Bogato urešen hambar s dvostranim trijemom u Borovljanima (foto-arhiva D. Feletara, 1974.)



Hambar sa skraćenim trijemom s prednje strane u Virovskoj ulici u Novigradu Podravskom, odseljen u Međimurje (foto-arhiva D. Feletara, 1973.)

Za velika naselja u koprivničkoj i đurđevačkoj Podravini važni su bili i stari stočarski stanovi ili **konaki** (*stan, salaš, majur*). Konaki su se formirali tijekom 19. stoljeća u zadnjoj fazi demografske obnove do tada uglavnom pustih područja pridravlja. S južne strane Đurđevačkih pijesaka egzistirala su velika naselja Peteranec, Drnje, Sigetec, Hlebine, Novigrad Podravski, Vrije, Molve, Đurđevac, Kloštar Podravski, Podravske Sesvete i Pitomača. Sjeverno uz Dravu, pa i u Prekodravlju, početkom 19. stoljeća postojale su praktički još neiskorištene prostrane livade u



Renovirani hambar s prednjim otvorenim *ganjčecom* u Jagnjedovcu - izgrađen oko 1930. godine (foto: P. Somek, 2010.)

polju, šumarci i šume. Iako se preko (tada još živih) pijesaka ponegdje teško komuniciralo, domaćinstva iz velikih sela počela su koristiti i područje pridravlja u ciklusima poljoprivredne proizvodnje. U početku su se pridravške livade koristile za pregonsko držanje stoke od ranoga proljeća do kasne jeseni. Počelo je i vlasničko označavanje posjeda, a tu se grade i primitivni stočarski stanovi. Bile su to *bajte*, *klečičke obite* daskama i pokrivene slamom, najčešće s jednom prostorijom i otvorenim ognjištem. Uz konake su počeli nicati povrtnjaci, a kako je u 19. stoljeću u Podravini vladala prava glad za zemljom - uskoro se na ocjeditijim terenima počinje orati i uzgajati kukuruz i druge žitarice. Stočarski stanovi se proširuju i grade sve kvalitetnije.

Nakon razvojačenja Vojne krajine (1871.) pojačava se proces raspadanja obiteljskih (kućnih) zadruga, te dolazi do smanjivanja obitelji po broju članova. To dovodi do brojnih dioba objekata i zemljišta. Neki mladi parovi dobivaju konake za svoje trajno boravište. Tada su već dijelom ukroćeni živi pijesci i poboljšane su komunikacije, a u Prekodravlju su formirana i

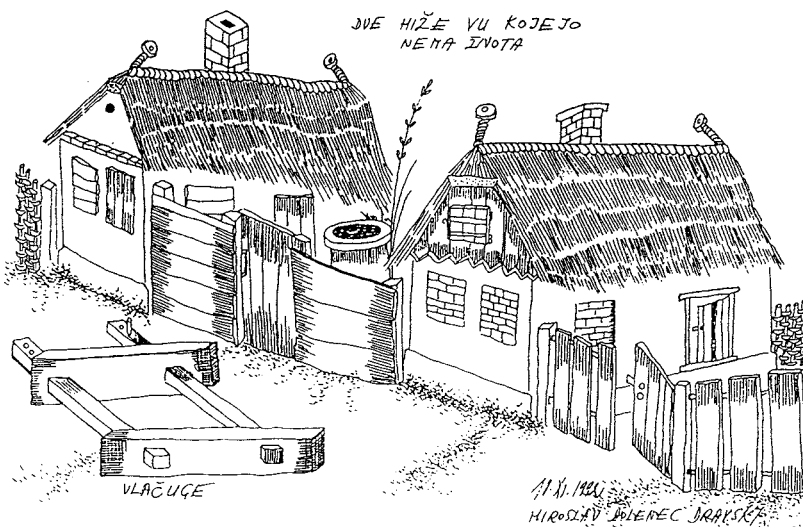
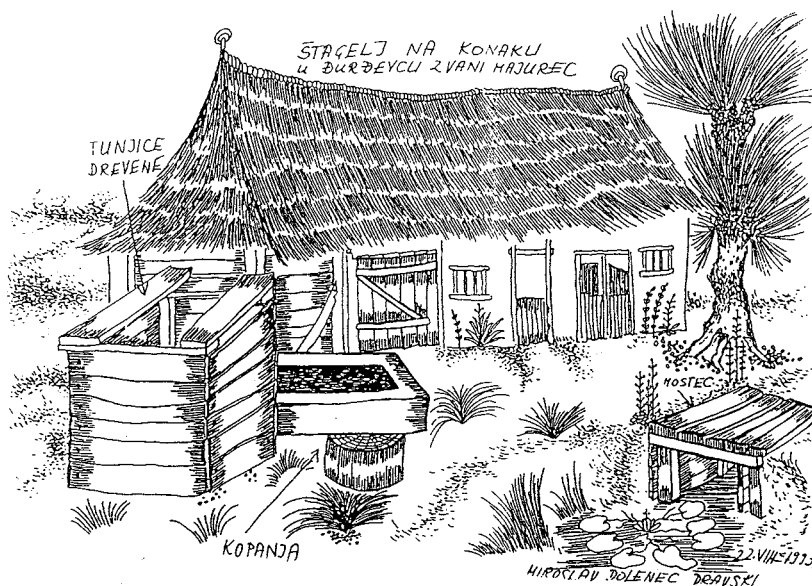
trajna veća naselja (Gotalovo, Gola, Ždala). Na taj način se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i kasnije formira uz Dravu nova naseljenost - konaki se pretvaraju u trajna naselja raštrkanoga tipa. Tako su preseljavanjem iz južnih podravske velikih naselja, uz Dravu nastala raštrkana naselja (od zapada prema istoku): Komatnica, Otočka, Gabajeva Greda, Novačka, Levača, Gornja Šuma, Bukevlje, Repaš, Ledine Molvarske, Molve Grede, Medvedička, Severovci, Novo Virje, Lijepa Greda, Štorgač, Brodić, Mekiš Podravski, Đuretina, Šašnato Polje, Brestić i Križnica.²⁴

Konaki se tek djelomice mogu uspoređivati sa slavonskim salašima. U Podravini se radi o malim, usitnjenim kućanstvima, a konaki su i trajno naseljeni. Zato u strukturi, rasporedu i broju objekata na kućištu u cjelini odgovaraju onima u drugim podravskim naseljima. Konačno, kućanstva na konakima prošla su isti razvojni put i raspolagala su istim građevnim materijalom. Ž. Španiček na *salašu (stanu)* u Slavoniji navodi znatno više objekata, većih gabarita nego je to slučaj na podravskim konakima: koliba za ljude s tri prostorije, *šajera (štagalj)*, *plevara*, štalica za ždrebad, *pojata* sa četiri prostorije, *dvorac za krmače*, *prasilište za krmače*, *kočak* (kokošinjac), *svinjac za jalove svinje*, pčelinjak i još jedna ili više depandansi.²⁵

Na podravskom konaku je sve znatno skromnije, pa i manje nego na kućištima u »starim« naseljima. Kuća (*hiža*) pa i svi drugi objekti na kućištu istih su tipskih oznaka, građe, veličine i promjena kroz vrijeme kao i na domaćinstvima u velikim selima. Možda bi u toj strukturi na kućištu konaka trebalo dodati veći broj torova za vanjsko držanje stoke, koji su često bili ograđeni pletenom ogradom od vrbova pruća. Domaćinstvo na konaku je obično imalo okupljeni posjed oko kućišta, a najčešće je posjedovalo i komad šume.

²⁴ Feletar D., Podravina, 1988., p. 138-143; Petrić H., Fluvijalno-eolski pijesci u Hrvatskoj. Primjer povijesti okoliša: Đurđevački pijesci, Podravina 16, Koprivnica 2009., p. 89-97

²⁵ Španiček Ž., 1995., p. 72-74



Crtež kuća (dolje) i štaglja (gore) na Đurđevačkim konakima u Novom Virju (M. Dolenek-Dravski, Mali virovski etnografski album, 1993., tabela VII.)

KORIŠTENA LITERATURA I IZVORI

BELAJ, Vitomir, Oblikovanje seoskih naselja oko Ludbrega, Ludbreg-monografija, Ludbreg 1984., 219-225

BÖSENDORFER, Josip, Agrarni odnosi u Slavoniji, Zagreb 1950.

BROZOVIĆ, Leander, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.

CVIJIĆ, Jovan, Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje, Zagreb 1922., I. i II.

DOLENEK-DRAVSKI, Miroslav, Mali virovski etnografski pojmovnik, Virje na razmeđu stoljeća, V., Virje 1993. 7-106

ĐAKOVIĆ, Branko, Tradicijsko ruralno graditeljstvo i zavičajna povijest, Zbornik Zavičajna povijest u interkulturalnom kontekstu, Zagreb 2006., 73-96

FELETAR, Dragutin, Podravina, povijesna monografija, Koprivnica 1988.

FELETAR, Dragutin, Sim-tam po podravskim hambarima i starim hižama, Kaj 11-12, Zagreb 1977., 59-67

FELETAR, Dragutin i FELETAR, Petar, Prirodna osnovica kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, Podravina 13, Koprivnica 2008., 167-212

- FILIPOVIĆ, Zlatko, O arhitekturi Hlebina, Hlebinski almanah 1, Hlebina-Koprivnica 1984., 247-252
- FREUDENREICH, Aleksandar, Kako narod gradi na području Hrvatske, Zagreb 1972.
- GAVAZZI, Milovan, Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb 1978.
- GAVAZZI, Milovan, Baština hrvatskog sela, Zagreb 1991.
- GJETVAJ Nada, Naselja i narodno graditeljstvo u okolici Zagreba, Ekološka istraživanja 3-4, Zagreb 1987., 11-64
- HORVAT, Anđela, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju, Zagreb 1956, reprint Čakovec 2010.
- HORVAT, Rudolf, Povijest sl. I i 2, kr. Grada Koprivnice, Zagreb 1943.
- HORVAT, Rudolf, Hrvatska Podravina, Zagreb 1933., pretisak Koprivnica 1997.
- IVANČAN, Ivan, Molve - narodni život i običaji, Molve 1998.
- JENDRIĆ, Doroteja, Nestaje li tradicionalna arhitektura Podravine, Đurđevački zbornik I., Đurđevac 1996., 133-136
- KOVAČIĆ, Željko, Stara arhitektura Podravske Seseveta, Podravski zbornik 4, Koprivnica 1978., 160-171
- KRANJČEV, Radovan, Priroda Podravine, Koprivnica 1995.
- KURTEK, Pavao, Gornja hrvatska Podravina, Zagreb, 1966.
- LANG, Milan, Samobor - narodni život i običaji, Zagreb 1915, reprint Samobor 1992. i 2009.
- LEČEK, Suzana, Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941., Zagreb 2003.
- MAROEVIĆ, Ivo, Sadašnjost baštine, Zagreb 1986.
- MARTINEZ, Franjo, Priroda i kultura u srazu, Čakovec 2007.
- MILOŠEVIĆ-ZLATIĆ, Dunja, Tradicijska arhitektura Ozaljskog kraja, Etnološka tribina 9, Zagreb 1986., 33-59
- MURAJ, Aleksandra, Seoski kućni prostor u zrcalu rituala, Etnološka tribina 21, vil. 28. Zagreb 1998., 45-58.
- MURAJ, Aleksandra, Živim znači stanujem, etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama, Zagreb 1989.
- NAŠA DOMOVINA, Grupa autora, I. i II., Zagreb 1943.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Hrvatske/kućne obiteljske zadruge, 1-2, Zagreb 2010.
- PERŠIĆ-KOVAČ, Vesna, Koševi u Torčecu, Podravski zbornik 22, Koprivnica 1996., 189-195
- PERŠIĆ-KOVAČ, Vesna, Tradicijski život i običaji Torčeca, Povijest Torčeca, Torčec 2000., 143 -156
- PETRIĆ, Hrvoje, Općina i župa Drnje, Drnje 2000.
- PETRIĆ, Hrvoje, O tipovima seoskih naselja (i njihovu okolišu) u varaždinskoj i koprivničkoj regiji u 18. i 19. stoljeću, Ekonomska i ekohistorija 2, Zagreb 2006., 89-103
- POSAVEC, Ivan, Etnograski zapisi iz Novigradske župe, Općina Novigrad Podravski, monografija, Novigrad Podravski 2001.
- PREDAVEC, Josip, Selo i seljaci, Zagreb 1934.
- PRVČIĆ, Vjekoslav, Pohvala kleti, Koprivnica 2008.
- RAŠAN, Đuro, Ilustrirani riječnik stare podravske materijalne kulture, Podravski zbornik 13, Koprivnica 1982., 190-222
- SABOL, Mijo, Riječnik kajkavskih riječi Đelekovca i okolice, Koprivnica 2004.
- ŠPANIČEK, Žarko, Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje, Vinkovci 1995.
- ŠPANIČEK, Žarko, Pučko sakralno graditeljstvo Slavonije, Etnografska tribina 15, Zagreb 1992., 157 -173
- TURKOVIĆ, Josip, Podravsko rukotvorje, Koprivnica 1978.
- VEČENAJ, Ivan i LONČARIĆ, Mijo, Riječnik Gole, Zagreb 1997.
- VIDAKOVIĆ Marko, Analiza strukture i prijedlog za regulaciju podravskog Đurđevca; Zagreb 1939.
- VRANKOVIĆ, Biljana, Transformacija ruralnog prostora Koprivničko-križevačke županije, magistarski rad, Zagreb 2006.
- WINTER, Marija, Iz povijesti Ludbrega i okolice, I. i II., Ludbreg-Koprivnica 2000.
- ZEBEC, Maja, Tipologija i kronologija tradicijske arhitekture kljeter na podravskom dijelu sjeverozapadne Bilogore, Podravina 17, Koprivnica 2010., 153-165
- ZEMBIĆ, Ivana, Tradicijsko graditeljstvo bivšeg kotara Ludbreg, Ludbreg -monografija, Ludbreg 1984., 59-67
- ZLATIĆ, Hrvoje i KORETIĆ, Franjo, Arhitektura podkralničkih sela, Križevački zbornik 1, Križevci 1971.
- ŽIVKOVIĆ, Zdravko, Hrvatsko narodno graditeljstvo, sv. 1, Istočna Hrvatska, Zagreb 1995.
- ŽIVKOVIĆ, Zdravko, Prilog vrednovanju 'ušorenih' niznih naselja u Hrvatskoj, Zbornik za narodni život i običaje 49, Zagreb 1980.

KAZIVAČI

Ivan Benkek, Virje, graditelj starih kuća
 Davorin Hećimović, dr. med., Jagnjedovac, vlasnik etnografske zbirke
 Mr. sc. Dražen Podravec, Virje, istraživač povijesti Virja
 Željko Kovačić, Podravske Sesvete, istraživač narodne baštine
 Vjekoslav Prvčić, Koprivnica, istraživač narodne baštine i pisac
 Dr. sc. Dragutin Feletar, Koprivnica, geograf i povjesničar
 Zlatko Filipović, Hlebine-Koprivnica, arhitekt i istraživač narodnog graditeljstva

SUMMARY

Objects of traditional architecture in Podravina were also a wholesome expression of folk craft and of its soul. They were and remained indicator and pledge of national identity, as well as contribution to our architectural heritage to development of European culture. Their historical, cultural and functional value is undoubtable, for „a house is not merely a place of fulfilling biological and existential preservation, but also a primary territory of human survival of a nation” (A. Muraj).

Despite indisputable values of traditional architecture, and therefore a need to preserve ancient objects and blend them in contemporary life courses, in Podravina too, „awareness of the value of rural cultural heritage is not developed with the same intensity as the growing and accelerating deterioration of this heritage” (I. Maroević). Older forms of traditional architecture in Podravina have completely vanished (for example, thatched roof cottages hiže pokrite slamom), and the others are following the same path. This relates also to brickwork architectural heritage originating up to the first half of the 20th century.

Gradually, accelerating decadence of architectural heritage in Podravina is a result of an entire complex of economic and sociological factors. „Accelerated urbanization processes, rural depopulation and different forms of devastating original values of traditional rural architecture, uncontrolled expansion of industrial facilities and weekend house settlements, some negative globalization processes and more, have in recent time completely altered landscape scenery. Urban patterns, so often singled out very clumsily and unfortunately, construction governed by financial or some other power of the investor, irrevocably destroy an important segment of cultural heritage as an integral part of different identity levels” (B. Đaboveć).

At the same time architectural heritage in Podravina is vanishing in plain sight. „And so, under heavy burden of history, age, loose wooden pegs, and primarily due to lack of care by people, we find squatting Podravina cottages hiže, Podravina barns and baskets dissolute with fantasy, awaiting their doomsday. As native inhabitants, autochthonous architectural aboriginals, these houses, barns, vineyard cottages kleti are being pushed into reserve areas of increasingly smaller surface and number. It is a sort of agony, as if people were dying” (D. Feletar).

The same picture of architectural heritage decadence can be seen in entire Podravina. It is brisker in areas with higher living standard, where the hooves of urbanization and suburbanization penetrated deep into rural settlements. In Ludbreška Podravina, Koprivnica and its suburban settlements, and to some extent less in Đurđevačka Podravina, housing fund has been completely altered. „As in entire Podravina region, architectural heritage of Đurđevci is nearly extinct. Besides on photographs, in none of the streets in Đurđevac is there a single ancient house built of wood, with clay mortar and thatched roof. In present time, governed by ecological formulas, we could say that one cannot find pure, ecological and healthy house, if we take into consideration the most natural materials used in building and construction in the area where this simple and

human architecture emerged from its natural environment in which it is so firmly rooted. Three years ago, the last small brick-built cottage with two tiny windows and thatched roof located in Đurđevac, in Peski area, had to give way to a new massive house” (D. Jendrić).

Hasty disappearance of architectural heritage in Podravina, even in areas where adequately adapted ancient object would better serve their new purpose, is primarily caused by lack of awareness about value and importance of such architecture. For „awareness of value of rural architectural heritage, values and importance of the rural area and cultural area in general is by far not proportioned to the values that despite all degradations and devastation in our area remained preserved as integral testimony of culture of some area. Awareness cannot be prescribed by a decree or enforced by law, so learning, researching, valorization, presentation, popularization and therefore also raising and education of all classes of society is an important prerequisite to preserve at least that part of rural area in the still preserved environment best representing our peculiarities in the area” (I. Maroević).

Folk architectural heritage in Podravina is not to be helped by “weeping” over its destiny. It is necessary to further explore this heritage, to inform the public and change their awareness about its value and contemporary usage. Some positive examples of this kind can already be seen in Podravina. Part of traditional objects is being adequately renovated and used for entrepreneurial purposes, especially in the field of tourism. One example is village estate of family Hećimović in Jagnjedovec, nearby Koprivnica, or adapted complex of ancient vineyard cottages of family Šklebar on Stara Gora nearby Virje, adequately adapted village facilities of family Cugovčan in Podravske Sesvete or those of family Čamba in Đurđevac, and there is an increasing number of such examples. One example of quality adaptation of an old vineyard cottage is the school vineyard cottage on Stara Gora nearby Virje. Plans to found several open-air ethno-parks or museums in Podravina (for example on lake Šoderica nearby Drnje) is very important for implementing education and preserving a part of the objects. State and local authorities should be more efficient and more abundantly encourage households and organizations working on preservation of Podravina architectural heritage and its engagement in contemporary living. Activities of non-government organizations are increasingly important in this respect, as well as of those from Europe (for example ECOVAST).

Still, in this process of revitalization and preservation of at least one part of the most valuable architectural heritage in Podravina, it is of utmost importance to continuously raise awareness about its value and need of protection. In fact, this heritage should be functionally included in contemporary life of Podravina rural area and its households. Without new, contemporary functions this heritage will not be preserved. “Rural architecture cannot survive if it is separated from the community to which it owes its survival and continuous renovation... encouraging development of rural areas guarantees sustainability and protection of quality of this area for future generations... rural architectural heritage is inseparable from its environment and it is its true life force... because rural heritage is an open book of the past” (B. Bojanić, O. Šćitaroci, B. Đaković).